

PEDAGOGIKA

ilmiy-nazariy va metodik jurnal

4/2017

MUNDARIJA

**PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA,
PEDAGOGIK INNOVATIKA**

**Muslimov Narzulla,
Muslimov Sherzod**
Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilari kasbiy kompetentligining shakllanganligini baholash metodlari.....2

**Madirimov Mamatsali,
Raximov Ikromjon**
Akademik Qori Niyoziyning pedagogik faoliyati va qarashlari.....8

**Safayev Nuriddin,
Butayeva Umida**
Shaxs yetukligining psixologik mezonlari.....16

Mamanazarov Abduhakim
Iqtisodiy madaniyat zamonaviy bilimlar kesimidagi pedagogik kategoriya sifatida.....22

Musayeva Nargiza
Intellektida nuqsoni bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilarining muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.....28

Abidova Nilufar
Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarda fonetik-fonematik nutq kamchiliklarining o'ziga xosligi.....33

Saliyeva Zuhra
Talabalarda texnogen sivilizatsiya va ma'naviy madaniyatni shakllantirishning ayrim masalalari.....39

Badritdinova Madina
O'smirlik davrida kognitiv uslub ta'lim sifati samaradorligini oshirish omili sifatida.....48

Асаматдинова Жамила
Воспитание подростков во внеучебное время в целях формирования ценностной ориентации личности.....

Xolyigitova Nasiba
Shaxsning kasb tanlash motivatsionlari va ularning o'ziga xosligi.....59

TA'LIM TIZIMI MENEJMENTI

Magrupov Abdulla
Boshqaruv modellari va ta'lim sifati ta'minlash muammosi.....64

**Махмудова Мухаббат,
Парпиева Малика**
Маркетинг в школе: современный контекст проблемы.....69

**МАТЕМАТИКА VA TABIIY-ILMIY
FANLAR TA'LIMI**

Abduqodirov Abduqahhor
Kasb-hunar kollejlari informatika darslarida keys texnologiyasidan foydalanishning ayrim masalalari.....76

Toshpulatova Shaxlo
Fizika darslarida o'quv maqsadlarini nazorat qilishning kvalimetrik tahlili.....85

SHAXS YETUKLIGINING PSIXOLOGIK MEZONLARI

Rezume. Ushbu maqola talaba yoshlarning psixologik yetuklik masalalariga bag'ishlangan. Unda psixologik yetuklik tushunchasi individual psixologik xususiyatlar, shaxsning yo'nalganligi va hayotiy qadriyatlar bilan bog'liq holda izohlangan. Maqolada tadqiqot natijalari va ayrim tavsiyalar berilgan.

Tayanch tushunchalar: shaxs, yetuklik, psixologik etuklik, shaxsiy etuklik, psixologik xususiyatlar, o'z-o'zini anglash, "men" konsepsiyasi, qadriyat, talaba yoshlar.

Abstract. This article is devoted to the issues of psychological maturity of students. The concept of psychological maturity is determined in connection with individual psychological characteristics, with the orientation of the individual and life values. The article also contains the results of the research and some recommendations.

Key words: personality, maturity, psychological maturity, personal maturity, psychological features, self-awareness, "I" concept, value, student youth.

Резюме. Данная статья посвящена вопросам психологической зрелости студентов. Понятие психологической зрелости определяется в связи с индивидуальными психологическими особенностями, с направленностью личности и жизненными ценностями. В статье также приведены результаты исследования и некоторые рекомендации.

Ключевые слова: личность, зрелость, психологическая зрелость, личностная зрелость, психологические особенности, самосознание, «я» концепция, ценность, студенческая молодежь.

Кomillikni orzu qilmagan, barkamol avlodni voyaga yetkazish haqida qayg'urmagan xalqning, millatning kelajagi yo'qdir. Haqiqiy insonni, fuqaroni tarbiyalash murakkab jarayondir. Zero, har bir fuqaro fuqarolik jamiyatining ezgu g'oyalariga sodiq bo'lishi, o'zi yashayotgan jamiyatda yuz beradigan o'zgarishlarga befarq bo'lmasligi, Vatan timsollarini qadrlashi va saqlashi vatan ravnaqi uchun butun kuch-imkoniyatini sarflashi va o'ziga "Men shu xalq uchun,

N. Safayev*

U. Butayeva*

*Safayev Nuriddin Solixovich, Nizomiy nomidagi TDPU umumiy pedagogika va psixologiya kafedrasini mudiri, psixologiya fanlari doktori, professor.

*Butayeva Umida Allboyevna, Nizomiy nomidagi TDPU doktoranti. E-mail: umida7084@inbox.uz

uning ravnaqi va farovonligi, tinchligi va gullab-yashnashi uchun yashayapman” degan maqsadni mujassamlashtirgan bo’lishi lozim. Fuqarolar ongiga mustaqillik, vatanparvarlik, sadoqat, milliy g’urur kabi tushunchalarni singdirish, ularni buyuk davlatning farzandlari qilib tarbiyalash davr talabidir. Jamiyat va inson manfaatiga qaratilgan islohotlarning samarasi bevosita ta’lim tizimida tayyorlanayotgan mutaxassis kadrlarning salohiyatiga bog’liqdir. Bu o’rinda muhtaram birinchi Prezidentimiz I. A. Karimovning: “Inson salohiyati eng faol, eng bunyodkor omil bo’lib, u mamalakatning islohotlar va tub o’zgarishlar yo’lidan tinimsiz ilgarilab borishini ta’minlab beradi. Bu omilning kuchi va ta’siri, eng avvalo, yuksak ma’naviyat bilan, jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. U yosh avlodning bilimdonlik darajasi, professional-malakali tayyorgarligiga bevosita bog’liqdir”¹, degan fikrlari mutaxassis kadrlarni shunchaki tayyorlash emas, balki ularni ma’nan, ruhan tayyorlash, psixologik yetuk kadrlar qilib shakllantirish masalasi davlat ahamiyatidagi masalalar qatorida ekanligini yana bir bor isbotlaydi.

Shaxs bilan bog’liq tushunchalar qatorida uning jismoniy, aqliy, ijtimoiy, ma’naviy, falsafiy dunyosi bilan bevosita bog’liq bo’lgan bir tushuncha bo’lib, yetuklik tushunchasi. Yetuklik insonning o’z-o’zini anglashdan boshlaydi. Bu jarayonni inson ko’pincha reallikdan boshlaydi, hozirgi, favquloddagi holatga erishib, qiladi, o’zining shaxsiy imkoniyati bilan taqqoslaydi, ma’lum mezon yoki namuna (ibrat) tanlaydi, unga taqlid qilish orqali tenglashishga intiladi. Keyinchalik esa kelajak, uni rejalari qiziqtiradi, o’zining nimalarga qodirligi yuzasidan mulohaza yuritadi va bu borada muayyan qaror qabul qilishga erishadi, lekin u qarorining oqilligiga biroz shubhalanadi. O’z imkoniyatini bir necha marta tahlil qilish, qiyoslash, unga o’zgartirishlar kiritish, yangilash orqali bo’lg’usi “Men”ga aniqlik kiritadi va uni faollik mexanizmiga aylantiradi. Bunda shaxs xususiyatlarining yetuklikka intilishi kuzatiladi. yetuklik tushunchasi V. I. Dalning rus tili izohli lug’atida “yetilish, pishish, o’ylab, fikrlab ish ko’rish davri” deb ifodalangan. Yetuklik bu nima? Bu jismoniy yoshgina emas, balki bu ijtimoiy, emotsional, ma’naviy va intellektual taraqqiyotdir. Yetuklik, avvalo, subyektiv tushuncha bo’lib, yetuklikni belgilovchi mezonlargina emas, balki shaxsning shu tushunchaga va shu holatga bo’lgan munosabati ham muhimdir. Psixologiyada yetuklik tushunchasi ancha keng mushohada qilishni talab yetadigan tushuncha hisoblanadi. Zero, bu tushuncha individ, shaxs va individuallik tushunchalari bilan bevosita bog’liqdir².

¹ Karimov I. A. O’zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – Toshkent: O’zbekiston. 2011. www.ziyouz.com

² Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – Санкт-Петербург: Питер, 1882. – Т. 3. – С. 79.

Yetuklikni insonni ma'lum yosh davrida uning rivojlanishiga qo'yilgan mezonlar asosida to'liq yetilishi, kattalar qo'yadigan talablarga javob berishi hamda o'zi ham aynan shu jarayonni anglab yetishi deb izohlashimiz mumkin. Shaxs o'z o'tmishini tahlil qilish va unda ko'zga tashlangan qusurli va ibratli jihatlarni o'zaro qiyoslash orqali ustuvorlikni topishga intiladi, bu borada ayrim siljishlarga erishadi. Ijtimoiy hayotda u o'ziga ideal bo'luvchi shaxsni tanlaydi va prototipning ijobiy xislatlari, xususiyatlari ko'rinishlari hamda ko'rsatkichlarini o'zida mujassamlashtira boradi. Shaxs rivojlanishi davomida dinamik harakatsiz psixologik yetuklikka erishib bo'lmasligiga iqror bo'ladi, natijada uzluksiz xatti-harakatlarni asta-sekin, birdaniga, tavakkaliga amalga oshirish lozim ekanligini tushunib yetadi. Dinamik holatni baholash, tekshirish, nazorat qilish, shaxs yetilishi natijasida shaxsda yetuklik – "Men" shakllana boshlaydi.

O'z-o'zini anglashning o'tmishdagi "Men" ("o'zlik"), hozirgi "Men" ("o'zlik"), bo'lg'usi "Men" ("o'zlik"), ideal "Men" ("o'zlik"), dinamik "Men" kabi tarkibiy qismlari insonning ma'naviy dunyosiga aylansa, demak, bu ifonda psixologik yetuklik vujudga kelganligidan dalolatdir.

O'z-o'zini anglash shaxsning fazilatiga aylanishi uchun muayyan davr vaqt, muddat talab qilinadi, shuning uchun o'quvchilar, talabalar va respublikamizning boshqa fuqarolari bilan dasturiy chora-tadbirlar o'tkazish orqali ko'zlangan maqsadga erishish mumkin. Shundan kelib chiqqan holda yetuklik bu:

- mas'uliyatni o'z bo'yniga olish va qaror qabul qilish;
- yetakchi bo'lishga intilish, o'zi va atrofdagilarni boshqara olish;
- o'zi va atrofdagilarni emotsional va ruhiy qo'llab-quvatlashga tayyor bo'lish;
- o'ziga ishonish va qat'iyat bilan harakat qilish;
- falsafiy mushohada qilish va fikrlarni umumlashtira olish;
- o'z prinsiplarini himoya qilish, ilgari surgan qarashlarini tasdiqlay olish, tanlagan yo'lidan qaytmaslik, irodaviy mustahkam bo'lish;
- shaxsiy individual qarashiga ega bo'lish;
- hayotiy tajribani orttirish va uni yosh avlodga berishga tayyor bo'lish;
- realizm, ratsionallik, qilingan ishlarni tahlil qilish, baholash va ularga javob olish;
- hayotiy ijtimoiy rollarda o'zgarmaslik va ularga to'g'ri bajarishga intilish.

B. G. Ananьевning fikricha, yetuklik mezonlarini ishlab chiqish va tahlilida "yetuklik" tushunchasi "katta bo'lish", "kamol topish" tushunchalari bilan uyg'unlashib sinonimik qatorni tashkil etishi mumkin¹, lekin, aslida, subyektiv faoliyat va shaxs haqida gap ketganda ular, albatta, mazmun va mohiyat jihatdan bir-biridan farq qiladi. Katta bo'lib yetilish bu hali yetuklik emas. Inson yuqorida

¹Ананьев Б. Г. Психология и проблемы человекознания. – Воронеж: МОДЭК, 1996. – с. 337-346.

qayd etilgan mezonlarni o'zida mujassamlashtirganidagina uning yetuklikka yetgani haqida gapirish mumkin. Bu o'rinda yetuklik kasbiy, ijtimoiy-oilaviy, hayotiy-siyosiy muloqot, shaxslararo munosabatlar, farzand tarbiyasi bilan bog'liq faoliyatlarda ifodalanishi mumkin.

Albatta, yetuklik shaxs rivojlanayotgan muhit va unga ta'sir etayotgan faktorlarga bevosita bog'liq.

Shaxsning yetuklik darajasiga ta'sir etuvchi 5 aspekt mavjuddir:

1. **Muvaffaqiyatga intilish motivatsiyasi.** Qo'yilgan maqsad sari intilish, maksimal ravishda o'z-o'zini realizatsiya qilish, mustaqillik, tashabbuskorlik, liderlikka intilish, yuqori natijalarga erishishga harakat qilish.

2. O'z "Men"iga munosabat. O'ziga bo'lgan munosabatda, qobiliyat, xarakter va temperament munosabatlari, o'z-o'zini baholash, talabchanlik, samimiylik, kamsuqumlik, o'zini manmanlikdan asrash, boshqa odamlarga nisbatan hurmat.

3. **Fuqarolik burchini anglash.** Vatanparvarlik, kasbiy malakalar va kompetensiya, muloqot qilishga ehtiyoj, jamoaviy mehnatni qo'llatish va rivojlantirish.

4. **Hayotiy ustanovkalar.** Intellektning his-tuyg'udan ustunlik, emotsional barqarorlik, hamkorlikka intilish va kengfikrlilik.

5. **Boshqalar bilan emotsional, psixologik yaqinlikka intilish.** Yaqinlik, kirishimlilik, boshqalarni eshitish qobiliyati, boshqalar bilan yaqin bo'lishga intilish.

Shaxs yetukligi esa quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. Shaxs yetukligi qator muammo va qiyinchiliklarni bosib o'tishdan iborat bo'lgan jarayondir. Yetuk shaxs muammodan chiqish imkoniyatini qidiradi va topadi, yetuk bo'lmagan inson o'zini ma'lum vaziyatning qurboni deb biladi.

2. Yetuk shaxs boshqa odamlarga nisbatan sezgir, ya'ni senzitivdir. U "faqat o'zim" demasdan boshqalarga ham yordam beradi, ular uchun qayg'uradi, qiyin vaziyatlarda yordam qo'lini cho'zadi. Odam ajratmaydi va odamlarga e'tiroz qilishdan o'zini saqlaydi.

3. Yetuk shaxs o'z fikrlarini o'ylab gapiradi, o'z tilini boshqara oladi. Til ham yaxshilik, ham yomonlik olib kelishini biladi. Boshqarilmaydigan tilning inson hayotini buzishini biladi. Chaqmachaqarlik, g'iybat qilmaydi. O'z-o'zini boshqaradi, qachon va qayerda gapirish kerakligini biladi.

4. Yetuk shaxs bunyodkordir. U muammo yaratmaydi. Nizolardan qochadi.

5. Yetuk shaxs chidamli va minnatdorchilik hissi bilan yashaydi. Bu o'z meniga bo'lgan munosabat bilan bevosita bog'liq¹.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan ta'lim jarayonida talaba-yoshlar faoliyatiga qo'yiladigan talablar uning ham kasbiy, ham shaxsiy kamoloti bilan bog'liq masalalarni o'z ichiga qamrab olgan. Shu boisdan ta'lim jarayonida talaba-yoshlarning shaxs va psixologik yetukligini rivojlantirish kasbiy kamolotning muhim

¹Ильин Е. П. Психология взрослости. – Санкт-Петербург: Питер, 2012. – С. 544.

PEDAGOGIKA

sharti sifatida namoyon bo'ladi. Ma'lumki, uzoq va yaqin xorij mamlakatlari hamda O'zbekiston olimlari tomonidan ta'lim jarayoni bilan bog'liq zamonaviy ta'lim muammolarini psixologik tadqiq etish talaba faoliyatining turli jabhalarini o'rganishga erishganligini ko'rsatsa-da, uning ijtimoiy-shaxsiy yetukligining psixologik jihatlarini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmasligini ham tasdiqlamoqda.

Talabaning o'z sohasini chuqur bilishi, kasbiy mahoratga ega bo'lishini belgilovchi yetakchi xususiyat va omillarning o'zni ko'pincha e'tibordan chetda qolib ketayotgandek, chunki talaba o'z sohasini yaxshi bilsa ham, yangi jamoa bilan birgalikda hamkorlik qila olmas ekan, kasbiy faoliyatida ijobiy muhitni ta'minlashni kafolatlay olmaydi. Bu esa, o'z navbatida, talaba shaxsining shakllanishida kasbiy mutaxassislik timsoli ta'sirining yo'qolishiga olib keladi. Ushbu o'rinda talabaning mutaxassis sifatida kasbiy faoliyat yurtishini belgilovchi omillar sirasiga kiruvchi psixologik jabha borki, bu shaxslararo munosabatni, insonlar o'rtasida erkin va samimiy munosabat muhitini, do'stlari, hamkasblari va atrofdagi boshqa insonlar bilan muvaffaqiyatli muomala muhitini yaratishga xizmat qiluvchi shaxsiy va psixologik yetukligi muhim degan xulosaga kelinmoqda. Bundan ko'rinadiki, talabalarning aqliy qobiliyati va fahm-farosatliligini xarakterlovchi intellekt darajasini rivojlantirish bilan birga shaxslararo munosabat, o'zaro hurmat, empatiya, o'zga insonlarning kechinmalarini o'qiy oladigan, ishonch va tuyg'ularini tushuna oladigan psixologik yetukligi muammosini oliy ta'lim muassasalari talabalarida o'rganish muhimdir. Ko'p hollarda talabalar ertaga o'z mutaxassislik sohalarida duch kelinadigan nuqson va kamchiliklar aynan shaxsiy va psixologik yetukligining shakllanmaganligi oqibatidir.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda shaxs yetukligini namoyon qiluvchi ko'rsatkichlarga boshqalarga g'amxo'rlik qilish, o'ziga mas'uliyatni olish va uni hal etish, barchani o'ziga teng deb bilib hurmatlash, nizoli vaziyatlardan chiqa olish, o'z xohish-istaklarini boshqarish va anglash, o'qiy va uqa olish hamda o'z kamchiliklarini tan olishni ham kiritishimiz mumkin. Yuqorida qayd etilgan fikrlardan kelib chiqqan holda shaxsning yetukligi hayotga moslashish va unda yashash, baxtga intilish va baxtli bo'lish tushunchalariga bevosita bog'liqdir. Baxtni hayotda oila, kasb, o'zi yashayotgan Vatan, qarama-qarshi jins va odamlar bilan bo'ladigan munosabatlar negizida ifodalanishini ko'rish mumkin. Shundan aniqlash mumkin. Tadqiqotimizda E. V. Kalyayeva, T. V. Prokofyevalarning shaxs yetukligini diagnostika qilish assotsiativ metodikasini¹ bir necha oliy ta'lim muassasalarini bitirish arafasida turgan talabalarda o'tkazdik. Ushbu metodikada assosiatsiyalar 4 daraja bo'yicha aniqlanadi:

¹Ильин Е. П. Психология взрослости. – Санкт-Петербург: Питер, 2012. – С. 393-394.

1. O'z-o'zini saqlashga yo'nalganlik - 37%.
2. Ijtimoiy normalar va qoidalarga rioya qilishga yo'nalganlik - 20%.
3. O'z-o'zini anglash va rivojlanishga yo'nalganlik - 25%.
4. O'z-o'zini rivojlantirishga yo'nalganlik - 18%.

Tadqiqotimiz respondentlar guruhida talaba-yoshlarning 37%i "O'z-o'zini saqlashga yo'nalganlik", 20%i ijtimoiy normalar va qoidalarga rioya qilishga yo'nalganlik, ijtimoiy psixologik munosabatlarni o'rnata olmaslik va qoniqmasligini bildirgan. Bu esa talaba-yoshlarning jumladan, tengdoshlari, guruhidagi mavqeyini namoyon qilmoqda. "O'z-o'zini anglash va rivojlanishga yo'nalganlik 25%ni o'z-o'zini rivojlantirishga yo'nalganlik 18%ini tashkil etgan. Demak, o'z-o'zini rivojlantirishga yo'nalganlik yo'nalishi bo'yicha respondentlar atigi 18% ni tashkil etgan.

Biz tadqiqotimizda olingan empirik ko'rsatkichlar orqali shaxsning psixologik yetuklikni o'stirishga xizmat qiluvchi quyidagi tavsiyalarni ko'rsatib etamiz:

1. Kasbiy faoliyatda suhbatdoshning hissiyoti, uning kechirgan tajribalarini tushunishga qiynalish holatlari bezovta qilgan sharoitlarda birinchi o'ringa kuzatuvchanlik xususiyatini shakllantirish maqsadga muvofiq. Bunga o'zining maxsus psixotreninglar orqali erishishi mumkin.

2. Amaliyotchi psixolog guruhlardagi talabalar o'rtasida muloqotmandlik, shaxsning ekspressiv va noverbal xatti-harakatlari, muomala jarayonida o'z fikrlarini nazorat qilishi va suhbatdoshini tinglashga doir sotsial trening tashkil etishi maqsadga muvofiq.

3. Talabalarga psixologik yetuklik ijtimoiy malakalar, sotsial persepsiya va suhbatdoshga ta'sir ko'rsatish hamda boshqarishga doir psixologik ma'rifat mashg'ulotlarini tashkil etish muhimdir.

Yuqoridagi xulosalarni umumlashtirib psixologik yetuklik to'grisida quyidagi ta'rifni keltirib o'tamiz. Psixologik yetuk shaxs deb muayyan guruh, jamoa a'zosi, jismoniy, jinsiy, ijtimoiy kamolotga erishgan, subyektlikning instansional, super stansional tajribalarini o'zida mujassamlashtirgan, tabiat, jamiyat qonunlari haqidagi bilimlarning sohibi, xulq-atvori to'kis shaxsga aytiladi.